

if Christianity taken as a whole is indeed an entirely coherent and credible system of belief, the universalist understanding of its message is the only one possible. And, quite imprudently, I say that without the least hesitation or qualification (s. 3).

Detta är den enda möjliga tolkningen, om man som Hart menar att universalismen har bibliskt stöd medan infernalismen saknar sådant.

Oavsett om Harts utläggningar är riktiga eller ej, så återstår ett problem som flera recenserter påpekat: om eviga straff inte betyder eviga i normal bemärkelse utan refererar till en begränsad tid, så måste det väl också gälla för evigt liv. Detta är en slutsats som Hart undviker att diskutera.

Harts översättningar och bok är intressant och hans universalism tilltalande för dem som anser att talet om eviga straff är svårt att förena med tron på en kärleksfull Skapare, men hans utläggningar har inte helt övertygat mig om att Människosonen inte gav uttryck för föreställningen om eviga straff.

Stefan Andersson
FD, Dalby

DOI: 10.51619/stk.v99i2.25197

Mårten Björk. *The Politics of Immortality in Rosenzweig, Barth and Goldberg: Theology and Resistance between 1914–1945*. London: Bloomsbury. 2022. 269 s.

I en artikel nyligen i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* (98:3) lyfte Mårten Björk på nytt frågan om teologins förhållande till religionsvetenskapen. Han knyter inledningsvis an till en debatt härom året i tidskriften *Respons* (6/2020), mellan Klas Grinell och Simon Sorgenfrei och Göran Larsson, om vad metodologisk agnosticism kan innebära vid studiet av religiösa föreställningar. Medan Sorgenfrei och Larsson försvarar en traditionell sociologisk-positivistisk hållning, som inte tar ställning i teologiska sanningsanspråk

utan behandlar varje religiös föreställning som ett socialt faktum, menar Grinell att den socialkonstruktivistiska teoribildningen visar att gränsen alltid redan är korsad, och att även religionsvetenskapen förvaltar normativa ideal.

I sitt långa bidrag till denna diskussion vill Björk upprätta en brygga genom att försvara (den systematiska) teologin som ett konfessionslöst studium av det konfessionella, men som genom sitt rekonstruerande av dess trosinnehåll samtidigt kan tjäna som grund för en positiv konfessionell teologi i liberalteologisk anda. Mot dem som likt Joel Halldorf argumenterar för att den akademiska teologin alltmör saknar relevans för en kyrklig trosbaserad praktik vill Björk försvara den ”tvårumslära” som separerar kyrka och universitet, utifrån en distinktion mellan juridisk och kritisk auktoritet. Kyrkan blir då platsen för en tillämplande utläggning av texten, medan universitetet förvaltar en kritisk textpraktik. Den akademiska teologin är till sist ”studiet av det teologiska arkivet och dess influenser”, vilket han ser som en outhärlig gren av en universell akademisk kultur och exemplifierar med aktuella bidrag av Ola Sigurdson och Jayne Svenungsson.

Det är inte uppenbart hur Björks syn på teologin i slutändan skiljer sig från vad religionsvetenskapen också menar sig göra. Även den menar sig ju utifrån sin metodologiska agnosticism studera religiösa trosföreställningar och deras samhälleliga verkan i en kritisk-vetenskaplig anda. Han snuddar dock vid problemets kärna när han via Paul Verdeyen återkallar hur den västerländska moderniteten strikt kom att skilja mellan vetenskap och andra andliga praktiker. Medan teologin bevarar denna förbindelse, inte minst i praktiskt hänseende genom prästutbildningen, har den kategoriskt avyttrats inom en religionsvetenskap som betraktar icke-konfessionalitet som sitt definierande drag. Detta programmatiska vetenskapliga etos är på samma gång dess styrka och dess svaghet, då det stundtals manifesterar sig i en förbluffande tondövhet inför just de

fenomen som man menar sig vara expert på, nämligen religiösa föreställningar och religiöst liv.

Viktiga ledstjärnor för Björk i hans försvaret för teologins plats inom den akademiska kulturen är John Henry Newman och den mindre kände tyske teologen Erik Peterson. Den senare markerade likaså att universitetet utgör en plats för ett sekulärt studium av den heliga texten, samtidigt som han öppnar möjligheten för en inspirerad pneumatisk utläggning inom kyrkan och trosförsamlingen. I Björks avhandling från 2018, *Life outside Life: The Politics of Immortality 1914–1945*, upptogs en stor del av en analys av just Petersons teologiska tänkande. Inför omstöpnings av avhandlingen till den bok som nu föreligger på förlaget Bloomsbury, har denna del plockats ut och ska enligt förordet omstöpas till en separat studie. Under den nya titeln *The Politics of Immortality* är det nu en bok i tre delar som behandlar tre separata författarskap: Franz Rosenzweig, Karl Barth och Oskar Goldberg. Den övergripande ramen är alltså ”odödlighetens politik”, med ett fokus på hur teologin kom att träd fram som ”motstånd”, inte bara i en politisk mening (vilket var fallet med Barth, vars anti-nazism representerade en principfast gren av den reformerta kristenheten). Med *motstånd* vill Björk lyfta fram också hur teologin under den första hälften av 1900-talet utmanar vetenskapens materialistiska, deterministiska och biologiska människosyn, med en hållning som betraktar livet som mer än just bara liv, som ett ”liv bortom livet”. Genom att lyfta fram dessa heterodoxa röster vill han också problematisera gängse sekulariseringsteorier, här framför allt exemplifierade av Hans Blumenberg.

Det är en på ytan brokig samling gestalter som samlas mellan bokens pärmar. Här finns den ur ett evangeliskt kristet teologiskt perspektiv självklara centralgestalten Barth, på vars svenska mottagande (och icke-mottagande) Björks handledare Ola Sigurdson en gång själv disputerade. Här finns också den tysk-judiske Hegel-forskaren och

översättaren av den hebreiska bibeln, Franz Rosenzweig, som gick bort i förtid i sjukdom efter att ha publicerat en av 1900-talets mest egenartade filosofiskt-teologiska verk, *Der Stern der Erlösung* (1922). Här finns slutligen den mindre kände mytologisk-politiska utopisten och läkaren Goldberg, som utifrån en numerologisk tolkning av den hebreiska bibeln argumenterade för ett återvändande till en ursprunglig judendomen i trots mot en kapitalistisk och materialistisk och nationalistisk kultur. Även om de levde och verkade under samma tidsrymd och kände till varandra, finns få direkta förbindelser mellan dem. Björks tanke med att foga samman just dessa gestalter under ett tak motiveras av att han tycker sig spåra en gemensam tankefigur bakom deras olika ansatser: nämligen att skriva fram en bibliskt grundad livshållning som en på samma gång antimodern och hypermodern motståndsstrategi mot biologiseringen och rasifieringen av människan.

Tyngdpunkten i texten ligger på den omsorgsfulla rekonstruktionen av de respektive författarskapen, snarare än på utvecklandet av den sammanbindande ramen. Den senare förblir mer associativ. Bakom deras olikartade yttre har Björk sett något, ett tankemönster, en gemensam hållning, som trots olika religiösa hemvister och politiska slutdestinationer, ändå låter dem belysa varandra. I centrum står alltså frågan om *liv*. Det är epokens definierande tema, kring vilket den både kommer samman och faller isär. Det är ju en tid som lyfter fram viljan till överlevnad som en allt underliggande strävan. Det är en tid som definierar politiken som en kamp om livsrum och som biopolitik. Det är därtill en tid som vill rädda det genuint mänskliga som tidigare förståtts som ande och intellekt som just en kvalificerad form av liv. Hos Nietzsche samlas tidens motstridiga livsfilosofiska energier på ett förtäta sätt, som både revolt och utopi. Som individ är människan ändlig och utan hopp om evighet, men som släkte är hon ännu ett oinfriat löfte. Medan teologin tidigare menat sig kunna utlova individuell uppståndelse och evigt liv, innebär

både den biologiska och existensfilosofiska bilden av människan en djupare intellektuell utmaning. Björks protagonister förenas i sitt sökande efter en förståelse av liv som mer än biologiskt liv, samtidigt som de inte förnekar individens ändlighet. Rosenzweig är det tydligaste exemplet. Hans bok börjar med ordet *död*, som människans oavvisliga öde och i en kritik mot varje idealism som försöker väja för dess realitet, för att sedan efter fyrahundra sidor leda läsaren fram till ett evigt *liv*, som bokens sista ord.

I samtliga fall lyfter Björk fram hur de tar spjärn i en anti-reduktionistisk kritik av vetenskapens biologisering av människan, samtidigt som ingen av dem har en konventionell syn på uppståndelse och evigt liv. Det är tvärtom utifrån denna nya existentiella och teologiska utmaning som de på olika sätt mejslar fram sina tankar om ett liv som omsluter och överskrider döden, utan att därmed utlova någon individuell överlevnad. Detta andra liv är inte heller ett liv som kommer *efter* detta liv i en gängse kronologisk mening. Det är snarare ett liv som öppnar sig för den som kan gå sin ändlighet till mötes i en mer radikal mening.

Björk följer och återskapar på ett imponerande sätt den inre logiken hos dessa strävanden, samtidigt som han för det mesta avstår från att ställa de kritiska filosofiska frågor som hade kunna driva texten längre. I Barths fall vore det exempelvis rimligt att problematisera hur hans livsevangelium förmår hantera den underliggande nihilism som ligger snubblande nära i bilden av den enskilda döden som en död från döden in i livet, eller att kriget skulle visa en väg mot guds evighet. Alla dessa tre författare kämpar med att få ihop sina intellektuella livsprojekt, och alla närmar de sig gränsen mot det absurda, för att just kunna peka bortom en rådande tankematrix. Det öppnar dem för både en kritisk och en symptomatisk läsart, medan Björk som regel intar rollen av symptomatisk uttolkare. I deras inbördes motstridiga ansatser söker han snarare efter en bestående livsfilosofisk och politisk potential i en tid

som fortsatt präglas av kapitalism, nationalism och destruktiv rovdraft på naturen.

Det kanske filosofiskt mest utmanande draget som binder samman de tre studerade författarna gäller deras syn på tid och historia. Medan teologin under 1800-talet, liksom kulturen i stort, var präglad av det historiska medvetandet, så är det ett slående drag hos den generation som stiger fram under mellankrigstiden att man ifrågasätter historicismen som övergripande tankemodell. Det är Walter Benjamin som i sina sista desperata historiefilosofiska anteckningar kanske tydligast givit röst åt denna revolt mot det historiska som sådant, mot den konventionella kronologins separering av nu och då och mot tanken att det förflutna är blott och bart förflutet. Men hos alla de personer som Björk lyfter fram återfinns liknande tankegångar. Mest provocerande är den återkommande idén om hur det liv som öppnar sig på andra sidan det ändligen biologiska livet ska omfatta också de döda, som därigenom lyfts ur sin blotta förflutenhet och tar plats i en temporalitet som omfattar allt som har varit.

Återigen handlar det om en tankemodell som på ytan först kan te sig fullständigt spekulativ, men som ligger i linje med dåtidens mest radikala anti-historicistiska hermeneutiska experiment. Björks välvilliga utläggningar öppnar blicken mot denna möjlighet, samtidigt som han avstår från att försöka göra den filosofiskt begriplig, genom jämförelser med likartade filosofiska experiment, hos Benjamin och kanske i ännu högre grad hos Heidegger. Björk kan genom sin tolkningspraktik sägas exemplifiera sin ovan citerade hållning, nämligen att söka aktivera det teologiska arkivet och dess verkan, men utan att egentligen försöka ställa det till svars. Liksom i tanken på det eviga livet bortom livet, förblir tanken på de dödas räddning genom en annan tidsordning till sist därför mer av ett fascinerande poetiskt löfte än en begriplig tankefigur.

Samtidigt som han fascinerar av både Rosenzweigs och Goldbergs äventyrliga teologiskt-filosofiska experiment, framstår Björk

till sist som mest befreundad med Barth. Hans teologi framställs här på ett klagörande sätt, där den reser sig efter Darwin och Nietzsche, i Kierkegaards anda. Den tar inte strid med naturvetenskapens världsbild, men den böjer sig inte heller för dess psykologisering av människans själsliv. I stället insisterar den på att läsa världen ur skapelsens och uppenbarelseens perspektiv, som återspeglings och tilltal med ett kristologiskt fokus. För den som söker en närmare relation till gudomen kan Barth uppfattas som alltför sval och distanserad, men han har en filosofisk konsekvens som gör hans breda genomslag inom evangelisk kristenhet begriplig. Björk gör ett bra arbete med att framställa hans ärende, även om han som sagt duckar för en del av dess paradoxer.

Den centrala tankeoperation som de alla på olika sätt inbjuder till, är att kunna vrida på själva bilden av den faktiska verkliga världen så att den öppnar sig mot en annan värld. Det handlar om att se allting ur skapelsens perspektiv, och hur denna uppenbarelse i sin tur öppnar för räddning eller frälsning. Med denna blickvändning kan även den enskilda döden bli till en port för att se livet ur ett helt nytt perspektiv. För en sådan hållning är Gud inte längre – som det tydligt sägs hos Barth – teologins objekt, utan snarare dess subjekt. Teologin framhäver människan som *tiltaland* från första stund, som någon som ställts i fråga. Hennes ändlighet är då vad som också blottar henne för vad som överskrider hennes enskilda liv och ställer henne till förfogande för en räddande nåd. Teologins uppgift blir här att utveckla ett tal som kan ge röst och mening åt en sådan existentiell grundposition.

Barth beskriver Paulus utläggning i Romarbrevet som just en sådan ”abnorm, irreguljär, revolutionär attack mot den mänskliga världen” (s. 92). Därmed markerar han också en ny ton, som explicit avviker från den mer historiska och humanistiska teologin som representeras av Schleiermacher, och som är karaktäristisk för mellankrigstidens radikaliserade diskurs. Det är en mer

kompromisslös form av teologi, som vågar sig på att bryta det rationalistiska kontraktet, och som därmed också öppnar för nya former av ortodoxi.

Var Björk positionerar sig själv i allt detta är inte helt tydligt. Hans ställningstagande för en akademisk teologi som ett inlevelsefullt men historiskt och vetenskapligt grundat utforskande av det ”teologiska arkivet” exemplifieras på ett berömvärdt sätt av denna bok, som lyfter fram och för samman tre var för sig fascinerande och krävande teologiska författarskap inom ett övergripande tidsdiagnostiskt ramverk, samtidigt som han låter antyda att här finns potentiella resurser för att tolka vår samtid. Men genom att varken bryta dessa röster på något mer utförligt sätt mot varandra eller att kontextualisera dem i termer av något annat, blir avhandlingens egen röst dock svävande. Genom att inte på allvar aktivera också det ”filosofiska arkivet” framträder de som lite godtyckliga fokaliseringar på en scen vars vidare position och syftning förblir outvecklad. Den tyska idealismens stora och övergripande strävan från Kant och framåt var att utveckla en ny ram för att tala om vetenskap och tro, och därmed om förhållandet mellan filosofi och teologi. Det är delvis ur Hegels ansats att situera religionen inom en andens historia som den moderna komparativa religionsvetenskapen växer fram. Trots att alla de författare som diskuteras – och i synnerhet Rosenzweig, som själv formades som Hegel-forskare i en nykantiansk miljö – är präglade av detta tankemässiga landskap, skymtar det här bara förbi i förbifarten, i några anspelningar på Schellings sena filosofi om myten. Schelling var viktig för både Rosenzweig och Goldberg. Men det räcker inte som ramverk för att förstå de strider och utmaningar som redan hade tornat upp sig när de tar till orda. Före dem finns också Diltheys stora projekt att i Hegels anda återskapa den humanistiska forskningen som en andlig praktik, byggd på en förståelse av just *livet*. Där finns som sagt också Nietzsches kompromisslösa kritik av den nedärvda religionen och teologin,

tillsammans med Zarathustras nya livs-evangelium. Alla Björks protagonister skriver i skuggan av hans verk, medan han i boken förblir perifer.

Om man fäster blicken på ett lite större avstånd än Björk är det fascinerande att se hur teologin, eller snarare det ”teologiska arkivet”, för att återigen använda hans terminologi, aktiveras inom en bredare kulturell horisont som innefattar flera av de ledande filosofiska och vetenskapsteoretiska skolbildningarna vid denna tid. Det är likartade insatser, där man experimenterar med ett utvidgat livsbegrepp, just genom att pröva alternativa sätt att tänka kring tid och historia. Det gäller bland annat Bergsons filosofi om den skapande utvecklingen som under denna period har ett oerhört genomslag. Det gäller också Husserls fenomenologi, som på ett delvis likaklingande sätt byggs kring en tanke om ”intentionalt liv”, som en icke-biologisk, icke-naturaliserbar ”transcendental” och intersubjektiv andlighet, varigenom världen först blir gripbar. Genom sådana paralleller blir det tydligt att de disciplinära gränserna mellan filosofi och teologi alltid redan har korsats kring just frågan om vad *liv* ytterst sett är och hur dess verklighet ska tänkas i relation till *tid*. Medan den teologiska diskursen samlas kring frågor om skapelse, uppenbarelse och frälsning, så kretsar de filosofiska teorierna snarare kring sanning, frihet, och transcendens. Björk visar att dessa delvis bortglömda teologiska röster har en bäring på frågor som aldrig har förlorat sin relevans, tvärtom. Men boken pekar också mot vikten av en fördjupad dialog med den bredare filosofiska situation ur vilken de träder fram.

När det gäller den politiska bäringen av de författare som boken belyser, så är det ett tema som framträder som särskilt relevant för vår tid, nämligen Rosenzweigs och Goldbergs försök att utveckla en postnationell politik som vilar på den judiska erfarenheten av att leva i diaspora. Till skillnad från de generationskamrater som valde sionismen, söker de sig i stället mot ett kosmopolitiskt medvetande som en form av

universalism grundad i en reell statslöshet. I en värld med växande flyktingströmmar, och med en tilltagande destruktiv nynationalism som alltmer kommit att prägla också den sionistiska idén, är deras röster i dag inte bara minnen av en väg som inte togs, utan tvärtom levande påminnelser om vikten av att tänka bredare kring politik och kulturell gemenskap.

Sammantaget är detta en imponerande bok som omsorgsfullt återskapar ett flätverk av originella och vittsyftande teologiska röster ur mellankrigstidens Europa. Den bekräftar Björks eget försvar av teologin som ett unikt akademiskt rum som upprätthåller förmågan att läsa och tolka texter som annars skulle sjunka ner i ett gåtfullt mörker. Inklämd mellan en sociologiskt orienterad religionsvetenskap och en ofta historielös filosofi som avyttrat de historiska och hermeneutiska redskap som krävs för att träda in i ett skapande samtal med ett djupare intellektuellt arv, blir den på så vis också en positiv manifestation av sin egen disciplin.

Hans Ruin

Professor, Stockholm

DOI: 10.51619/stk.v99i2.25199

Chantal Desol. *Kristenhetens slut som västerlandets samhällsbärare*. Skellefteå: Norma. 2022. 131 s.

Att kristenheten och kristendomen skulle stå inför ett slut är i den kulturkritiska och kulturteologiska litteraturen en ofta upprepad tankefigur, som vid närmare betraktande av saken inte har någon omedelbar verklighetskontakt. I globalt perspektiv sprids kristen tro fortare än någonsin, och trots en eskalerande ökning av världens totala befolkning håller kristendomen sin ställning som världens största religion med ungefär en tredjedel av hela jordens befolkning. I Europa och USA, den så kallade västvärlden, är fortfarande cirka sjuttio procent av befolkningen benägna att uppge att de är kristna. Så varför detta tal om kristenhetens slut?